

KAROLINA SVĚTLÁ

Rozsáhlé dílo Karoliny Světlé zaujímá v próze májovců význačné a osobité místo. Světlá bolestně trpěla nesrovnalostmi v životě, zejména bezcitností a povrchností lidí a cílevědomě hledala obrysy nového mravního řádu, který by dal životu pevný směr a ušlechtilý smysl. Představu, k níž dospívala, ztělesňovala pak v charakterech svých hrdinů, hlavně žen, chtějíc působit jejich příkladem na zlepšení společnosti. Její dílo mělo značný dosah v šedesátých a sedmdesátých letech, kdy působilo jako ostrá kritika stinných stránek soudobé buržoazní morálky. Ovšem čím více se později měnil a diferencoval společenský život, tím více se oslabovala působivost jejího etického ideálu.

Povídky a romány K. Světlé čerpají náměty ze dvou okruhů. V próze kreslicí vyšší společenské kruhy a ruch předbřeznové měšťanské Prahy měřila Světlá svým náročným pojetím života přísně nicotnost jejich soukromých zájmů, omezenost jejich obzorů a hrubost jejich mravního a národního cítění. Nejvýznamnější část jejího díla tvoří próza z Ještědu. V tamějších vesnicích našla autorka lid, podle svých představ svérázný a zdravý, a v četných povídkách a románech snažila se podat výstižnou charakteristiku nevšedních lidových postav. V próze inspirované Ještědem dokázala také vložit do charakteristiky hrdinů nejvíce působivého mravního patosu, nakreslit je s velkou psychologickou citlivostí a zároveň dramaticky a zajímavě fabulovat příběhy.

Růst osobnosti a utváření literárních záměrů

Světlá vstoupila do literatury už s jasně vyhraněnými názory na život i na umění. Avšak předtím, než dala svou první povídku Hálkovi a Nerudovi, když ji navštívili shromažďující příspěvky pro almanach Máj na rok 1858, prošla obtížnou a prudkou životní dráhou. Poznání okolností, které utvářely autorčinu osobnost, a pochopení jejích literárních záměrů může přispět k plnému porozumění silných i slabších stránek jejího rozsáhlého díla.

JOHANNA ROTTOVÁ, jež přijala později spisovatelské jméno Karolina Světlá (podle názvu rodné vsi svého manžela Petra Mužáka), se narodila 24. února 1830 v bývalé Poštovské ulici v Praze na Starém Městě, v rušné tehdy oblasti obchodu a živností. Vyrůstala v docela jiném prostředí než její literární druhové Hálek nebo Neruda. Měšťanská obchodnická rodina Rottových žila stranou od vlasteneckého a společenského ruchu třicátých a čtyřicátých let. Světlá přicházela do styku pouze s ovzduším patricijských domů, ale v jejich honosných, leč pochmurných a neradostných pokojích se cítila cizí. Hned v mládí se v ní probouzel spontánní odpor k prostředí, v němž žila, k výchově vedené německy a v nepřírozeném duchu a nechuť k přízemnímu životnímu stylu. O samotě, kterou rády se sestrou Sofií vyhledávaly, sprádala Světlá s nespoutanou fantazií krásné sny o umění a snažila se dospět vlastním uvažováním k samostatným soudům.

Čím silnější byla její nechuť vůči prostředí, v němž vyrůstala, tím silněji začal ji později přitahovat český národní život, když se s ním v polovině čtyřicátých let setkala. Doháněla, co jí chybělo ve vzdělání, a její národní cítění se rychle prohlubovalo. Vědomí sounáležitosti s českým národem stalo se brzy nejsilnější oporou, jež jí pomáhala překonávat i všechny osobní těžkosti; odpovědnost vůči němu stala se hlavním impulsem k trpělivé a obětavé práci.

V letech tohoto prudkého myšlenkového i citového vývoje Světlá horlivě četla. Seznamovala se s českými autory a četla německou klasickou a osvícenskou literaturu i evropské romantiky. Nejsilněji na ni zapůsobily dvě spisovatelky: BOŽENA NĚMCOVÁ, s níž se i osobně seznámila, stala se pro ni příkladem ženy, jež dokázala obětovat všechny síly umělecké práci; stejně ji zaujala literárním dílem i lidským osudem GEORGE SANDOVÁ a její román, spojující ideální pojmy o životě s reálným obrazem lidské duše a prodchnutý světem Rousseauových myšlenek, zdál se jí být nejvyšší metou. Avšak posledním podnětem, který přivedl Světlou k literární tvorbě, byl její trpký osobní úděl. Zejména smrt jediné dcerky ji těžce zkusila a zármutek jí přivodil vážné onemocnění. Když pak pravidelně pobývala ve Světlé pod Ještědem, aby pookřála, stýkala se s obyčejnými venkovskými lidmi, a aby se i nervově uklidnila, začala se zabývat literární prací. Překládala z francouzštiny a pokusila se zpracovat příběh přítele G. Sandové pátera Lamennaise v samostatné novele, jež pak vyšla v prvním almanachu Máj s názvem *Dvoji probuzení* (1858). Byla to sice práce konvenčně romantická a nevýrazná, ale přesto jí už prokmitaly náznaky motivů pro Světlou charakteristických: hledání smyslu života ženy, jež si postupně uvědomuje své společenské postavení, a dilema lásky a povinnosti.

Světlou lákal sen stát se spisovatelkou už dávno předtím. Když otiskla první práci, jež se líbila, měla už pro sebe ujasněny hlavní zásady a cíle umělecké činnosti. Literatura se pro ni stávala netoliko nejvyšším posláním, ale i přímo

osobní nutností. Ve svém soukromém životě neměla Světlá mnoho radostí. Rozteskňovaly ji vzpomínky na dětství a mládí, bolestně nesla smrt dítěte, s velkými obtížemi a se sebezapřením překonávala nemoci, trpěla nesoouladem v manželství, neshodujíc se s mužem ani povahou, ani názory. Soužil ji pocit vlastního nenaplněného života i nicotnost zájmů, s nimiž se střetávala kolem sebe. Tím víc lpěla na literatuře, tím dychtivěji toužila povídkami a romány dokazovat, že existuje právo lidského srdce na štěstí a že nesobecká obětavost je nejvyšší životní hodnotou, a tím úporněji chtěla vést postavy svých děl ze stínů a zmatků ke světlu a k jasnému pojetí života.

Ještě jedna podstatná okolnost ovlivňovala její literární záměry. Sama na sobě poznala nepřirozenost výchovy dcer v měšťanských rodinách a při vstupu do společnosti si uvědomila, oč mají ženy v životě obtížnější postavení než muži a oč bývá jejich úděl chudší a nesvobodnější. Vyvodila z toho velké životní předsevzetí pracovat k ozdravení výchovy dívek a usilovat o emancipaci žen, aby se mohly zařadit důstojně a samostatně do života. Často o těchto otázkách psala; nejplněji rozvedla své názory v *Listech ženám o ženách* (Květy 1867), zdůrazňujíc nutnost jejich vzdělání a prohloubení vlasteneckého citění. Světlá se zabývala řešením ženské otázky i ve své veřejné činnosti a podílela se na založení a rozvoji *Ženského výrobního spolku* (1871). Emancipační snahy vedly ji také k tomu, že činila s oblibou nositelkami kladného obsahu ve své próze právě ženy. Jejich ideálními příklady chtěla naznačovat, jakých úspěchů mohou dosáhnout v životě cílevědomou prací a jaká je jejich pravá úloha v rodině.

V předsevzatých uměleckých záměrech utvrzovaly Světlou i další osobní zkušenosti. Nejpůsobivějším zážitkem bylo její sblížení s Janem Nerudou na začátku šedesátých let. Jejich teskná a hořká korespondence dosvědčuje, jak se jejich vzájemné porozumění proměňovalo v lásku, a zároveň naznačuje, že vyřešení této krize „lásky a cti“ tragickým rozchodem obou velkých spisovatelů bylo v duchu názorů K. Světlé naprosto logické. Toto hluboké důvěrné setkání s Nerudou a hrubé osočování licoměrnou měšťanskou veřejností, jež tehdy Světlá zakusila, posílilo její dosavadní přesvědčení, že „v obětování osobnosti jediné spočívá štěstí“. Naplnilo ještě větší intenzitou její touhu po kráse a po čistotě a vznešenosti srdce, i když mu není v životě dopřáno štěstí. Když psala r. 1862 svůj poslední dopis J. Nerudovi, uzavírala jej slovy rozloučení s nadějemi a sny mládí a slovy odhodlání sloužit náročnému poslání literatury: „Podletí uletělo, poslední sen uvadl s posledními růžemi, kdo jich bude žet, uzrává-li místo nich na polích zlatá žeň? Zraji s ní, dumání moje, poslední to ohlas prchající mladosti, ustoupilo činnosti. Nechci být jen listem, nýbrž květem na spanilém stromě svého národa.“*

---

* Vybrané spisy Karoliny Světlé, sv. 8, 1959.

Světlá dávala celou svou tvorbu do služeb mravně výchovného úkolu umění, usilujíc o to, aby šířila mezi čtenáři ušlechtilost a krásu. Toužila pomoci tomu, aby byl život lepší, než jaký sama prožila, a aby se vyrovnal představám, o nichž snila. Bránila se zobrazování „malichernosti“ a „všednosti“ života a snažila se ukazovat „vyšší“ pohled na svět, který by odpovídal všelidským zájmům a v němž by se spojoval prospěch všech lidí. Psala, že „není pravým básníkem a povoláním spisovatelem, kdož nevidí než skutečnost, to jest věci pouze tak, jak se našim smyslům představují. Kdo jen tímto způsobem jest s to na svět a lidi hleděti, popíše je snad dosti dobře v jednotlivostech, ale nepodá nám nikdy o nich obrazu celistvého, kdež z roje zjevů obyčejných vyplývá názor vyšší, z něhož by se vyloupila myšlenka v něm skrytá, šťastně projevená — mravní, všeplatný to zákon lidskosti.“*

Své pojetí života vykládala Světlá v povídkách nebo románech často přímo. Nechávala hovořit postavy o problémech a jejich ústy vyslovovala vlastní názory. Dokazovala, že nejcennější vlastnosti a nejvíce mravní krásy je uloženo v prostém lidu, který žije přirozeně a zdravě, a že zvláště v Podještědí, v tomto kraji na národnostním rozmezí, je pojetí života ještě ryzejší a hlubší. Naproti tomu odsuzovala citovou vyprahlost a sobecký utilitarismus vládnuoucí v měšťanských salónech a rodinách. Pokoušela se ve vsunutých úvahách rozbírat také speciální otázky národních dějin a národní filosofie nebo problémy náboženské a umělecké. Ale především vyjadřovala svou představu o životě prostřednictvím románových hrdinů. Do jejich charakteru soustřeďovala ušlechtilé mravní cítění a přirozené životní názory. Dobrým smyslem pro jejich psychologickou charakteristiku a obdivuhodným nadáním vyprávět a splétat děj dovedla jim vdechnout duši a dát jim působivou, až přísnou velikost, takže zvláštní mravní silou a odhodláním obětovat se pro druhé získávají zájem čtenářů. V těchto románových postavách vyjádřila rovněž autorka nejsilněji svou víru v dobro a dychtivou touhu harmonizovat všechny city a všechny vztahy mezi lidmi.

Ovšem tato ušlechtilá a úporná, leč utopická snaha o mravní výchovu společnosti byla nejvíce poplatná dobovým názorům. Neboť představa humanismu pojímaná převážně bez sociálního zřetele a ideál harmonického souladu mezi lidmi, o nichž se domýšlela, že platí absolutně, nemohly správně orientovat ve spleti podstatných společenských otázek. Pateticky osnovaná charakteristika jejích postav sice mířila ostře proti pokrytecké a hrubé buržoazní morálce, útočila na ni, ale nepomáhala účinně utvářet, jak se autorka v nejlepší vůli domnívala, morálku, která by vedla k spravedlivějšímu a svobodnějšímu životu lidu. Mezi skutečností a mezi jejím ideálem etického humanismu vznikala tak trhлина, jež se v průběhu rostoucí třídní diferenciace stále prohlubovala.

* Několik slov o významu literatury, Vybrané spisy Karoliny Světlé, sv. 7, 1959.

Umělecká věrojatnost děl K. Světlé byla závislá především na tom, kolik životní reality v nich dokázala autorka umělecky vyjádřit. Kde se více soustřeďovala na řešení problémů a kde jí sloužila kresba života spíše jenom jako pozadí, tam převládala utopičnost myšlenkového obsahu a obraz reality se rozplýval v abstraktních a věčných morálních problémech; tam si také nejvíce pomáhala při charakteristice postav i při spřádání děje náhodnými nebo dokonce tajemnými motivy. Naproti tomu nejsilnější umělecké působivosti dosáhla v dílech, v nichž se dovedla plně opřít o své osobní zkušenosti a o své poznání, v nichž ukázala, jak lidé skutečně myslí, cítí a žijí, a v nichž zachytila s bystrou pozorovatelskou schopností společenské prostředí a celou jeho osobitou atmosféru. Na samém začátku literární dráhy byl už také ustálen základní okruh jejích životních zkušeností. Prostor pražských měšťanských rodin v předbřeznové době a prostředí podještědské představovaly dvojí hlavní látkovou oblast jejích povídek a románů.

Próza ze života měšťanské Prahy

Když se na konci padesátých let začal objevovat pod povídkami otiskovanými v různých časopisech pseudonym Karolina Světlá, čekalo se od nové autorky, že přiblíží čtenářům život vyšších společenských kruhů, neboť ji k tomu předurčovala dobrá znalost tohoto prostředí. Próza ze života v měšťanských rodinách skutečně také představovala zprvu hlavní látkovou oblast její tvorby. Takzvané salónní novely, jako byly například *Sestry* (Obrazy života 1859), *Společnice* (alm. Máj 1859), *Několik dní ze života pražského hejska* (Lumír 1863), *Rozcestí* (1866) líčily, ovzduší v elegantních salónech zámožné měšťanské a aristokratické společnosti. Ovšem K. Světlá, jež začínala společně s májovci a shodovala se v podstatných otázkách s jejich vztahem k životu, nemohla se spokojit jenom věrným, ale nezaujatým popisem životního stylu těchto kruhů. Netajila se ani ve svých dílech nesouhlasem s malicherností jejich přízemních zájmů, s hrubostí mravního citění a s jejich nacionální lhostejností a ukazovala nezahaleně, jak se pod předstíranými city a pod uhlazeným jednáním skrývá bezcitné srdce a povrchní a egoistická představa o světě.

Jako jediná síla schopná zušlechtit prostředí salónní společnosti vystupovali v těchto dílech K. Světlé ideální hrdinové, nejčastěji ženy, vynikající obětavostí a ryzími city. Je tomu tak i v nejznámější z jejích počátečních novel, v *Lásce k básníkovi* (1860); bezmezná hrdinčina oddanost a láska nezastavuje se ani před smrtí, aby tím uvolnila „křídla“ umělci, kterého miluje. Avšak ani K. Světlé se nepodařilo s úspěchem překonat všechna úskalí, která stála před prózou tohoto typu. Život vyšších společenských kruhů, pevně svázaný konvencemi a etiketou, poskytoval totiž málo zajímavých situací, které by umožňo-

valy zasadit postavy a příběhy do věrohodného rámce. Charakteristika hrdinů těchto salónů zůstávala jenom v obecných obrysech a jejich vývoj se dál nečekanými a náhodnými psychologickými zvraty. Salónní novely K. Světlé pokračovaly v linii tradičních novelistických próz, bylo v nich také hodně vyumělkovaného v kresbě postav i v rozvíjení zápletek; ale přesto kritický nesouhlas s morálkou vyšších kruhů a radikální myšlenky o nejrůznějších problémech dávaly jim osobitou tvářnost i zahrocení proti typickým rysům současného života v měšťanských rodinách.

Záhy objevila Světlá další zajímavý zdroj uměleckých látek: osudy skutečných postav, s nimiž se v měšťanských domech seznámila, a otcovo vyprávění, se zálibou se vracějící k historii různých pražských paláců nebo k rodové tradici. Tyto látky zpracovala stručně ve dvou drobnějších pracích nazvaných *Několik archů z rodinné kroniky* (alm. Máj 1862) a *Ještě několik archů z rodinné kroniky* (Cyrilomet. alm. 1863), složených z kresby volně seskupených rázovitých maloměšťských postav, jejichž prostřednictvím se autorka snažila pochopit a vystihnout specifické rysy českého národního ducha — obětavost, samostatnou myslitelskou hloubavost, přísnou mravnost a povahovou ušlechtilost.

Zajímavých a často spleťtých námětů memoárového a autobiografického rázu užívala Světlá i v dílech většího rozsahu. Snadnost, s níž dokázala rozvíjet novelistickou fabuli, dávala předpoklady k tomu, aby se pokusila napsat společenský román. Podobně jako tehdy K. Sabina nebo G. Pflieger sledovala především záměr podat mnohotvárný a široký obraz společnosti, přiblížit čtenářům určitý úsek kulturní historie národa a jeho myšlení, který by zároveň odpovídal na vážné časové problémy a vedl tím k pochopení obecně platné myšlenky, jež by mohla pomoci reformě společnosti.

K prvním románům si Světlá vzala náměty z doby na přelomu 18. a 19. století. Příklady nezištné, drobné osvětové a vlastenecké práce v předbřeznové době chtěla působit na společnost na počátku šedesátých let. V románě *První Češka* (1861) vytvořila v rámci vývoje národního obrození až k revolučnímu roku 1848 hrdinku, která se bránila a vzpírala proti drsnému sobectví a rozmařilosti pražské patricijské rodiny, maskující se ctihodností a bigotností, která se snažila vymknout se ze zhoubného dosahu tohoto prostředí a nalezla oporu teprve mezi prostým venkovským lidem, uchovávajícím si neporušené národní cítění a přirozený způsob života. Podobný smysl měl také druhý román *Na úsvitě* (Národ 1864). Formou vzpomínkových zápisků bylo v něm představováno několikéré měšťanské prostředí (na malém městě a v Praze), do něhož se dostává tichá a pasívní hrdinka, a v protikladu k němu opět zanícená práce českých vlastenců. Jiné dvě etapy boje za práva českého národa připomínala Světlá v době rozjitřených státoprávních a proticírkevních bojů na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, když ukazovala, jak v 18. století pronikaly liberální a osvícenské myšlenky do ideologie pokrokové šlechty a měšťanstva.

Poslední paní Hlohovská (Světlozor 1870) vypráví o odboji skupiny osvícenských aristokratů proti feudalismu, líčí povstání robotujícího selského lidu, tlumochí řadu autorčinných myšlenek o lidskosti a o smyslu českých dějin a pokouší se vyložit deistický pohled na svět. V románě *Zvonečková královna* (1872) zpodobnila pak autorka ohlas francouzské buržoazní revoluce v Čechách a činnost zednářů proti intrikám jezuitů. Avšak přes aktuální ideové zaměření patřily oba tyto romány mezi díla nejvíce zatížená mechanismem náhod, tajemností a opotřebovaných vyprávěčských rekvizit (tajné chodby a záměny osob, intriky a přísahy atp.).

Všechna próza K. Světlé s náměty ze života měšťanské Prahy byla osnována na výrazném kontrastu. Na jedné straně byl se silným kritickým patosem a s přísnými odsuzujícími slovy zobrazován tísnivý a chmurný život v prostředí plném sobectví a chamtivosti, ledové bezcitnosti a licoměrnosti, na druhé straně stál svět hrdinů toužících po volném, svobodném a citově čistém vyžití, svět hrdinů, kteří přinášejí mezi lidi světlo a štěstí. V románech, které líčily život v honosných palácích a v elegantních salónech, se však Světlá většinou nedokázala oprostit od nevěrohodných dějových a charakterizačních šablon a neubránila se ani sentimentálním tónům. Ale tam, kde méně filosofovala a kde zvolila jednodušší děj, kde opustila prostředí afektovaného patriciátu a obrátila se spíše k světu prostých lidí, byla její próza mnohem pravdivější. V řadě drobných i větších povídek ze života staré Prahy se jí často podařilo ukázat věrojatně a se zvláštním patetickým i zároveň humorným zabarvením, jaká propast dělí staré pojetí života, smutné, malicherné a omezující člověka, od touhy po upřímných citech.

Nejnámější z takových próz je povídka *Černý Petříček* (Světlozor 1871), vroucně a s hořkým a teskným humorem vyprávěný příběh dvou mladých milenců, Františka, který žije bez rodičů se svérázným bratrem knoflíkářem „černým Petříčkem“, a Stázičky, dcery bohaté hostinské. Rázovité prostředí krámků na Koňském trhu i postavy jsou charakterizovány s velkým smyslem pro detailní kresbu a pro odstíněnou psychologii. Celým dílem prochází protiklad temné a těžké atmosféry bohatého měšťanského domu a radostné, světlé nálady provázející lásku milenců, jejich útěk do světa i jejich marný odpor proti společenským předsudkům a starým tradicím.

Ještě v mnoha dalších povídkách psaných v sedmdesátých a osmdesátých letech vracela se Světlá k základnímu konfliktu své prózy a zachycovala jej s ostrým rozvržením světla a stínů. Rozmanitými příběhy a postavami z kruhů bohatého měšťanstva nebo drobných staroměstských obchodníků a řemeslníků ukazovala, jak v nevlídném ovzduší chtivosti po majetku, sobectví a povýšenosti trpí ti, kdo chtějí prostě lidsky žít. Tak například v povídce *Purkmistrovic Katynka* (alm. Souzvuk 1874) s humorem a satirou vykreslila samolibého šosáckého purkmistra stojícího v cestě lásce své dcery. Jinde vylíčila barvitě atmo-

sféru domů, obchodů, živností a ulic staré Prahy v první polovině 19. století, postihla maloměšťácký ráz tehdejšího života a podala tak úsměvné i tragické scény z historie vnitřních otřesů a přesunů pražské měšťanské společnosti.

Ovšem všechny povídky a romány K. Světlé s náměty ze současné nebo ze staré Prahy, zaznamenávající změny v životě a v myšlení měšťanské společnosti, nepůsobí stejně silně. Některé vyznačuje citlivá psychologická charakteristika postav, jsou rozmanité v kresbě prostředí a věrohodné v rozvíjení děje; často však psala Světlá narychlo, aby vyhověla požadavkům redaktorů, nezřídka ve chvílích vyčerpání a jenom s největším přemáháním. Do její prózy zasahuje často rušivě složitý a přežitý aparát tajemností a náhod i chladná rozumová konstrukce, jež sleduje apriorně danou tendenci. Leč nikdy nepsala Světlá bez osobního zaujetí. Do všech svých děl vkládala svou představu etického humanismu a pokrokovou dějinnou koncepci. Nacházela kořeny soudobého úsilí v racionalistickém výkladu světa, který nahrazoval náboženské pověry, v českobratrských tradicích, v liberalistických idejích francouzské revoluce, v lidových zdrojích vlasteneckého cítění a konečně v heslech roku 1848.

Třebaže už dnes patos těchto děl, jež ve své době silně působila citovým zaujetím vyprávěčky, na mnoha místech vyprchal, je v próze K. Světlé ze života měšťanských rodin mnoho stránek, jež podávají zajímavý a věrný obraz života staré Prahy, pomalu se měnící ve velké město, a jež jsou svědectvím autorčiny vášnivé a marné revolty proti temným stránkám soudobého měšťáctví, proti ztrátě charakteru a proti upadajícímu národnímu a mravnímu cítění.

Próza z Ještědu

Vedle povídek a románů z měšťanské Prahy představuje hlavní část díla Karoliny Světlé, a to část umělecky nejvýznamnější a dodnes nejčtenější, vesnická próza.

Světlá se narodila a žila v Praze a dlouho neznala venkov. Poprvé navštívila Podještědí teprve v létě 1853 a tamější velkolepá horská krajina a svěží, ještě neporušená příroda ji rázem okouzly. Jezdila potom do tohoto kraje pravidelně až do r. 1887. Pozvolna, jak lépe poznávala lidi a jejich nitro, opadával z ní pocit stísněnosti a sžívala se s radostmi a starostmi obyčejných lidí. Studovala zvláštnosti v jejich způsobu života a v jejich řeči a ráda poslouchala jejich vyprávění. Zanedlouho se cítila v Ještědu jako doma. Uvědomila si, oč výše než honosná pražská společnost stojí charakterem a mravním cítěním prostí lidé, a s úctou se dívala na tento zapomenutý svérázný kraj, který se udržel na česko-německém národnostním rozhraní jako hráz, zachoval si českou řeč, český způsob života a intenzivní vědomí národní tradice.

Jakmile se na konci padesátých let vydala Světlá na spisovatelskou dráhu, začala psát také o lidech z kraje, který jí přirostl k srdci. Sledovala přitom hlavně dva záměry: snažila se podat věrnou charakteristiku ještědského lidu a zároveň pomoci řešit etické problémy, které považovala pro svou dobu za nejdůležitější. Aby mohla správně vystihnout zvláštnost lidových postav, sbírala a zapisovala si detaily příznačné pro podještědské zvyky, kroj a řeč a všímala si pestré a měnící se scenérie práce a života. Procházela se po okolí, aby si zapamatovala podobu stavení a vesnic a aby se seznámila s tvářností krajiny, zároveň romantické s vysoko se tyčícím Ještědem, s hlubokými lesy a s prudkými bouřkami, i poklidné, plné mírných zákoutí, zelených strání a barevných náladových odstínů. Ale Světlá chtěla proniknout pod tento zajímavý ráz kraje ke skutečnému jádru lidu, které spařovala v jeho etickém pojetí života: „Kdož chce lid poznat, pochopit a ocenit, nesmí se toho zaleknout, že má ruce hrubé, plny mozolů, že je vedrem opálen, že chodí bos, že v jeho výrazech není hladkosti. Musí přisednouti k jeho krbu a hledati v něm to jádro, z něhož vyrůstá jeho život rodinný, kořen to života našeho národního. Nepodává je člověku na dlani; kdo je chce najíti, musí hodně hluboko sáhnouti a s ním někdy dost pracně zápolit, než je ze sebe vyloupnouti dá.“*

Hledání mravního „jádra“ lidu tvoří vlastní základ ještědské prózy K. Světlé. Autorka se snažila postihnout, jak se postupně utvářelo lidové myšlení a cítění, jak se v něm vrstvil tradiční pověry a zvyky, jak hluboko tkvěl v jeho kořenech racionalistický pohled na svět, příbuzný deismu, a humanismus, který vyvozovala z přísné českobratrské mravnosti. Napovídala, jak se pod slupkou pověr, obyčejů a tajemností uchovávala a pročišťovala moudrost a zkušenost generací. Na toto její pojetí silně působilo lidové vyprávění. V něm narůstaly hrdinské rysy postav a jejich osudy se dramatizovaly do bájeslovných rozměrů, neboť se v nich oslabovalo a ztrácelo všechno nepodstatné nebo málo poutavé. Světlá zachovala s velkým porozuměním prolínání skutečnosti s mýtem, dávajíc jasněji, výrazněji vyniknout obrysům řádu, který určoval vztahy lidí a dával objektivní míru jejich myšlenkám, citům i skutkům. Ztělesňovala postavy, které nejlépe představovaly charakteristické rysy podještědského lidu. Nešlo jí tedy — tak jako mnoha pozdějším realistickým prozaikům — především o obraz života, nýbrž o věrnou kresbu nevšedních lidových postav. Hledala a zpodobovala „typy, v nichž by se mravný, náboženský sociální ráz doby nejjasněji zobrazil“.**

Kde brala Světlá představu o správném, ideálním řádu mezi lidmi, podle níž vybírala a uzpůsobovala své hrdiny? Nalézala ji vskutku formovanou v povaze ještědského lidu? Vždy se při četbě jejího díla cítilo, že v něm není pouze holá skutečnost, ale že je k ní něco přidáno. Autorka sama se mnoho-

* Z úvodu k románu Nemodlenec.

** Z doslovu k Frantině.

krát ohrazovala proti výtkám, že idealizuje. Tvrdila, že základem všech jejich postav a příběhů jsou skutečné události a živí lidé. Avšak zároveň zdůrazňovala svůj hlavní úmysl ukazovat životu vzory: „Jest ovšem především žádoucí, aby spisovatel přihlížel k možnosti, pravděpodobnosti a skutečnosti všedního života, avšak přitom nevyhnutelně podati všednímu onomu životu zároveň vzory, k nimž má tihnout.“* Zobrazovala postavy tak, aby vynikla jejich ideální, příkladná stránka. Nespokojovala se tím, co viděla a co poznala, ale vybírala ze skutečnosti to, co odpovídalo její apriorní představě. A tuto představu o ideálním světě utvářela nikoliv na základě kritické analýzy skutečnosti a třídního a historického stavu lidu, nýbrž podle svých názorů na řešení problémů celého současného národního života.

Byla přesvědčena, že rozhodující je ozdravení morálky. Trpce pocítovala, jak se v měšťanských rodinách, které viděla kolem sebe, otupuje mravní citění, jak se rozplývá závaznost mravních zásad, a uvědomovala si, že se nutně oslabuje platnost náboženských pojmů. Vyvozovala z toho závěr, že je třeba najít nové zásady a zušlechťovat myšlení a citění lidí, aby se udržela společnost v klidu a v rovnováze. Proto poukazovala na potřebu nezištnosti a obětavosti. Zdůrazňovala, že jenom důsledné plnění přijatých závazků může uchovat zdravý vztah mezi lidmi. Protože pojímala jako nejcennější hodnoty mravní čistotu a upřímnost srdce, připomínala, že nezáleží na bohatství ani na hmotných podmínkách, aby člověk a společnost žili ušlechtilé a v souladu.

Pojetí života, jak je obsaženo v ještědské próze K. Světlé, bylo tedy značně složité a rozporné. Byl v něm obsažen prudký odpor vůči stinným stránkám buržoazní morálky a přímo obdivná úcta k lidu. Ale autorčino pojetí života odráželo zároveň nedůslednost a neschopnost překročit meze buržoazního pohledu na svět a vidět ústřední problémy, jinak než jenom v abstraktně morální rovině. Bylo v něm také mnoho utopismu, který si namlouval, že ke skutečnému zlepšení života stačí čisté a ušlechtilé srdce a prostá mysl. V povídkách a románech z Ještědu se prolíná složitá spleť hledisek a záměrů: abstraktní představa o morálce a pronikavý pokus charakterizovat povahu lidu, pravdivý obraz života a idealizace postav, schopnost pochopit myšlení a citění lidí i apriorní názory.

V ještědské próze vynikla nejvýrazněji i autorčina umělecká osobitost. Je v ní podstatně méně přejatého konvenčního literárního aparátu, než tomu bylo v próze kreslící prostředí pražských domů a salónů. V nejlepších ještědských prózách dokázala Světlá charakterizovat postavy psychologicky odstíněně, vykládat jejich vývin ze skutečných zážitků a přirozených povahových předpokladů a spojitě zobrazovat jejich myšlení a jednání. Plně v nich uplat-

---

* Z literárního soukromí.

nila bohatou fantazií, jež jí pomáhala osnovat s velkou fabulační pestrostí vyprávěné příběhy. Aby dosáhla větší přirozenosti, zabarvovala jazyk dialektismy a lidovými úslovími a oproštovala větnou stavbu, aby se přiblížila lidovému vyprávění; vedle toho však užívala i široce, biblicky členěných souvětí s velebnou intonací vět i ustálených metaforických klíšé, jež působila nadneseně a uměle. Avšak výsledný dojem těchto próz je patetická oslava prostého českého lidu a prudký odsudek současné plané a drsné měšťanské morálky.

Povídky

Tvorba K. Světlé s ještědskými náměty zahrnuje různé prozaické útvary: povídky novelistického typu, kresby zajímavých postav, dramaticky zachycené scény i romány. Od počátku až do konce své tvorby psala Světlá povídky. Byly většinou přesně lokalizovány do různých míst v Podještědí a vycházely ze skutečných událostí. Jejich základem bývala obvykle charakteristika postavy vynikající vzácnými vlastnostmi, svérázným životem nebo osobitými názory na svět. Prostřednictvím těchto obrazů snažila se pak vystihnout rysy příznačné pro povahu podještědského lidu.

Hned v prvních povídkách ukazovala, jak těsně je tamější lid spjat se svým krajem a s jeho tradicemi, že jej nelze bez tragických důsledků přenést ani do ciziny, ani do jiných, třeba bohatších podmínek, neboť „všude jinde se mu zasteskne a život znechutí“. *Sefka* (Posel z Prahy 1859) vypráví příběh děvčete, které umírá smutné a tesknící po domově v Polsku, a *Lesní panna* (Boleslavan 1863) zachycuje neblahý osud dívky provdané za hraběte.

I v ostatních povídkách psaných na počátku šedesátých let vracela se Světlá opětovně k záměru nakreslit obraz ženy vynikající mravní a citovou ušlechtilostí, která přináší oběť pro toho, jež miluje. Ve vyprávění *O krejčíkově Anežce* (1860) obětuje hrdinka z lásky život. Nejvýrazněji pak vyjádřila Světlá hrdinské rysy ženiny povahy v povídce *Skalák* (Lumír 1863), zaměřené polemicky proti měšťáckému morálnímu pokrytectví a proti zlé vůli, která zasahuje rušivě do lidských osudů. Rózičce se podaří láskou, laskavostí a srdečností přivést na dobrou cestu zlého, všemi opovrhovaného a opuštěného „skaláka“, ale zloba lidí a jejich nepřejícná nedůvěra způsobuje oběma neštěstí. Neobyčejnou povahu prostého lamače, který žije o samotě a je jakoby srostlý s okolní přírodou a který si utváří ryzí názor na svět, nakreslila v povídce *Lamač a jeho dcera* (Zl. Praha 1864).

Další vývoj povídkové tvorby Karoliny Světlé řídila snaha zachytit zvolenou postavu tak, aby působila co nejvěrohodněji, aby nečněla nad okolím, jako by byla z jiného světa, a aby organicky souvisela s celým sociálním prostředím. Největšího zdaru dosáhla autorka v řadě vrcholných povídek psaných v sedm-

desátých letech, z nichž hlavní zařadila sama později do zvláštního celku jako *Kresby z Ještědí* (1880). Mají jednodušší děj bez umělých zápletek a bez velkých gest, jsou to skutečné „kresby“, soustředěné na přesné zachycení povahy, ukazující život v celé složitosti a drsnosti. Jsou to vlídné charakteristiky skromných lidí, kteří se cítí šťastnější a spokojenější než ti, kdo žijí v bohatství a kdo se chovají povýšeně. Zatímco v prvních povídkách se hlavní postavy vymykaly některou svou vlastností z běžného rámce, byly postavy pozdější kresleny s větší psychologickou odstíněností a rozmanitostí povahových rysů; zatímco v oněch byl autorčin tón většinou citově zanícený, až nadnesený, je vyprávění v pozdějších povídkách neseno spíše pochopením a úsměvným klidem; zatímco první se soustřeďovaly hlavně kolem tragických zápletek, ukazují obrázky ze sedmdesátých let ponejvíce s lehkým humorem, co všechno se v Ještědu přiházíva kolem námluv a kolem svatby, neboť Světlá soudila, že v těchto okamžicích se nejlépe odkrývá jádro lidské povahy.

Je tomu tak v dramatickém dialogu nazvaném *Večer u koryta* (Květy 1870), kde se dvě ženy dohadují o svatbě, i v krátké povídce *Námluvy* (Osvěta 1872), naznačující, že se lidské štěstí neřídí podle majetku, a stejně i v nejznámější autorčině povídce vůbec, v *Hubičce* (Osvěta 1871). Rovněž další práce ze sedmdesátých let mají podobný ráz. *Nebožka Barbora* (Osvěta 1873) podává idylický obrázek života a umírání dvou starých prostáčků, šťastných vzájemnou láskou a porozuměním. „*Přišla do rozumu*“ (Žen. listy 1878), kresba velké psychologické hloubky, vypráví o tom, jak je bez lásky provdána dcera pro kus pole a jak se pozvolna z vděčnosti rodí láska. *Teta Vavřincová* (Koleda 1879) charakterizuje zatrpklou výměnkářku, stále věrnou lásce, byť zklamané a dávné. Nejvýznamnější „kresby“ z Ještědí představují celou galerii prostých vesnických lidí, osobitých povah, nalézajících všední radosti a strasti, radostné a bolestné city i svůj smysl života v obyčejném, ale citově bohatém a pracovitém údělu.

Na konci sedmdesátých let se začínal pozvolna měnit ráz celého autorčina díla i ještědských povídek. Pokračovaly sice ještě kresby podobné předchozím, většinou však laděné spíše tragicky, jako například *Divousové* (alm. Zora 1882), zachycující podivínskou, zlou, až zvráceně mamonářskou rodinu, nebo povídka *Z vypravování staré žebračky* (Osvěta 1884). Avšak v osmdesátých letech zaujal Světlou nový záměr, „totiž zachytiti poslední původní typy zdejší krajiny“, tedy předvést zvláštní postavy, které ke konci století rychle mizely z českých vesnic. Řadu těchto plánovaných drobných portrétů samotářských a podivínských lidí pojala pak do cyklu *Prostá mysl*, který vycházel roku 1887 v Osvětě. V povídce *Josefů Josef* charakterizovala poctivého ostýchavého prostáčka, v příběhu nazvaném *Kterak se dohodli* vyprávěla o tom, jak se umíněná rychtářova dcera vdá kvůli sirotkům, které si oblíbila, v *Černé divizně* je nakreslen zaříkávač a kořenář, kterého teprve láska osvobodí od marnivé touhy po nápoji

nesmrtelnosti; v povídce „*Větrně*“ (Lit. prémie UB 1888) je podána charakteristika živé a přímočaré dívky s osobitými názory. Těmito obrázky neobyčejných postav Světlá znovu ukazovala, kolik poezie se ukrývá v cítění a v smýšlení prostých lidí.

Vedle těchto obrázků vynikajících povahokresebným mistrovstvím psala však Světlá v osmdesátých letech stále častěji povídky, vracející se k tajuplným a spleťtým příběhům a řešící různé časové problémy filosofické nebo etické (např. *Meluzína* nebo *Poslední poustevnice*). Stupňovaný tendenční zřetel se v nich spojoval s vykonstruovaným a nepravděpodobným dějem a byly to už více problémové novely, pouze lokalizované na venkov, než skutečné vesnické povídky, takže znamenaly v autorčině vývoji krok zpět.

Dlouhá řada povídek, které vycházely v časopisech a později byly sdružovány do knižních souborů, představuje tedy různorodý celek. Na jejich časovém sledu je znát vývoj autorčina prozaického stylu i stín jejího nešťastného osobního osudu. Ale ty nejlepší splňují její záměr ukázat, že „jest skutečně více mravní síly, více šlechetné přesvědčenosti, poměrně i hlubší pojmání, jasnější rozumění a důslednější řešení časových otázek v lidu našem než v kterékoli jiné vrstvě národa českého“.* Kreslené povahy vyrůstají v nich organicky z obrazu zvláštního rázu podještědského lidu a ukazují, jak se v jeho prosté a velebné mravní kráse zrcadlí zkušenosti generací, stále znovu hledajících v těžké práci i v pevném sepětí s krajem a s přírodou pozemský smysl života a nalézajících jeho podstatu v plnění povinností, v obětování pro druhého a v upřímných a laskavých citech.

Romány

Největšího úspěchu dosáhla Světlá pěti ještědskými romány. Z práce na románech o národním obrození si přinášela zkušenost, jak poutavě rozvíjet děj; na ještědských povídkách se naučila zobrazovat prostředí, kreslit vesnické postavy, volit zajímavé scény a užívat krajových prvků. V ještědských románech, které pak napsala krátce za sebou od konce šedesátých let, zdařilo se jí u nás poprvé v románové formě sloučit přirozeně a úměrně závažnou společenskou problematiku s výraznou kresbou postav a s přitažlivým a spádným dějem. Nevytvořila jenom tříšť scén, osob a myšlenek, spojených nepravděpodobně vnějším kompozičním a dějovým rámcem, jak tomu bylo většinou u K. Sabiny nebo G. Pflagra, ale skutečný román. Měl své hrdiny, kteří byli charakterizováni jasnými a psychologicky věrojatnými rysy. Měl pevný a pravděpodobný děj a také ukázněnou, dramaticky koncipovanou kompozici.

* Z úvodu k románu *Nemodlencec*.

Ve svých románech chtěla Světlá ukázat (podobně jako v povídkách) svérázné postavy žijící ve vsích nebo na samotách v jejím zamilovaném Ještědu. Podle vyprávění nebo podle paměti současníků volila takové postavy, aby se v jejich skutcích co nejlépe zrcadlilo mravní cítění a samostatné chápání otázek spravedlnosti, cti a povinnosti. To však nebyl jejich jediný záměr. Obdivná charakteristika venkovského lidu napovídala, jaká hluboká propast je mezi zdravým, přirozeným a zároveň vážným pojmáním lidského údělu a mezi afektovaným a nicotným životem v uhlazených měšťanských kruzích. Světlá obdivovala zachovalost tradičních způsobů a mravního cítění podještědského lidu, ale byla si přitom vědoma také jeho nedostatků, zejména hospodářské zaostalosti. Z tohoto vědomí vyplýval ještě další cíl, který ve svých románech sledovala. Chtěla poskytnout tamějšímu lidu poučení, chtěla ukázat, jak lze lépe hospodařit a podílet se na novém politickém dění. Cítila sice sama, že tyto vsuvky ruší jednotu románů (v některých vydáních je proto vynechávala), ale přesto nepodceňovala účel, jemuž sloužily.

Hned první kniha, *Vesnický román* (Květy 1867), byla velkým uměleckým úspěchem. Začíná nadšenou apostrofou zapomenutého ještědského kraje a ukazuje charakter lidu i poezii jeho přírody v plném světle. Osnovu knihy tvoří dramatický, nešťastný příběh manželské krize, při níž se dostává hrdina do dilematu mezi pravidly, která platí na vesnici potvrzována náboženskými tradicemi, ohledy na majetek a starými životními zvyklostmi, a mezi touhou po čisté lásce. Tři ústřední postavy románu jsou kresleny s velkým psychologickým a povahopisným smyslem. Antoš Jirovec, jenž přichází z chudé chalupy sloužit do statku a ožení se z vděčnosti s ovdovělou rychtářkou, je rozvážný a čestný. S bolestnou drásavostí prožívá svár citů s danými závazky a sliby. Rychtářka, v jejíž povaze sílí rysy marnivosti a zpupnosti, sobectví a žárlivosti, činí soužití s Antošem nesnesitelným. Naproti tomu Sylva, ztělesňující typ spontánně a přirozeně jednajícího děvčete, pomáhá snášet Antošovi jeho lidské osamocení a zklamání vroucím citem a nezištnou oddaností a nakonec se odříká i lásky, aby prospěla tomu, koho z celého srdce miluje. Z tragického zakončení *Vesnického románu* vyznívá bolest nad zmařenými životy obou hlavních hrdinů a vyplývá z něho odsudek chmurného živoření na statku, kde vládne majetek, pokrytectví a zlá vůle, rozbíjející krásný sen o veliké a čisté lásce. *Vesnický román*, řešící na pozadí sytého obrazu ještědských obyčejů a zvyklostí (např. stínání kohouta), všedního života a zajímavé přírodní scenérie moderní otázku manželství a rozvodu, byl prvním umělecky zralým románem v české próze.

Další autorčina kniha, *Kříž u potoka* (1868), vyjadřovala základní mravní konflikt v širším společenském a historickém rámci. Proto měla také více rozvětvený děj a složitější kompozici. V *Kříži u potoka* zachytila Světlá osud několika generací na vesnici — připomněla nelítostné období vrcholícího feudalismu

(chalupa Kobosilových), vylíčila svérázné patriarchální poměry (dolanský mlýn) a spletitou soudobou situaci, přinášející nové samosprávné problémy a zřetelnější sociální rozdíly mezi chalupníky a sedláky (statek Potockých). Rozmanitý obraz života na venkově vytváří tak pozadí vlastní problematiky románů, již chtěla Světlá opětovně dokázat, že upřímná a vytrvalá láska má sílu vysvobodit člověka z moci zlých vášní a přivést jej na dobrou cestu. Základem děje je příběh Evičky, která se vdá na statek Potockých, ačkoliv na něm lpí pověra, že rod, který tam sídlí, je stížen kletbou, a že bude zbaven prokletí toliko láskou ženy. Světlá naznačila, že příčinou neblahého osudu rodiny Potockých nebyla kletba, nýbrž nedostatečná výchova a ztráta mravních zásad: vážného a přemýšlivého Ambrože to vedlo k uzavřenosti a k podivínství, lehkomyšlného a slabošského Štěpána to podněcovalo k neuváženým činům a k sobectví. A přece se podařilo Evičce vysvobodit tuto rodinu — Ambrože zbavit pesimismu a samotářství a Štěpána přivést k práci pro celou obec. Evička tak splnila svůj životní záměr přispět dobrým činem k prospěchu druhých. Do obrazu této své nejtypičtější hrdinky, oddané, prosté a skromné, ale zároveň aktivní, jež „nechtěla jen vykvésti a uvadnouti jako květina v poli, chtěla cosi vykonat, by boha, lidi i sebe potěšila“, vložila Světlá nejplněji své přesvědčení o poslání ženy.

Menší umělecké nároky si kladl román *Kantůrčice* (Květy 1869). Předvádí jednoduchý příběh založený na protikladu povahy ryzí dívky, jež vyrostla živelně na samotě uprostřed přírody, vychovávána dědečkem, představitelem lidové moudrosti, a syna ze statku, který sice nabývá za pražských studií vzdělání a znalosti světa, ale zároveň se kazí a stává se světáckým a teprve působením věrné lásky se vrací domů, aby žil k prospěchu celé obce. Příběh byl proto tak jednoduchý a nevýrazný, aby více vyniklo bohaté přírodní líčení a aby se dostalo plné čtenářské pozornosti popisu různých krajových pověr a obyčejů a vyprávění lidových pověstí.

Zato dva poslední romány s náměty z 18. století, *Frantina* a *Nemodlenec*, patří mezi myšlenkově nejhlubší, nejzávažnější práce K. Světlé a naznačují nejzazší hranice, k nimž autorka ideově dospěla. Zatímco ve Vesnickém románě a v Kříži u potoka tvořila smysl příběhu hrdinčina obět pro milovaného druhá a zatímco v nich byl hlavní zájem soustředěn na otázky osobní morálky, poslední romány měly širší dosah. Prospěch lidu stává se zde přímo cílem hrdinů. *Frantina* a „*nemodlenec*“ ukazují lidu cestu proti společenskému útisku a stávají se bojovníky za společenský pokrok. Autorčin etický ideál se tím podstatně prohloubil i rozšířil a nabyl konkrétnějšího sociálního dosahu. Zároveň věnovala Světlá v obou těchto knihách pozornost také tomu, aby s aktuálním proticírkevním ostnem ukázala, jak hrdinové docházejí k správnému pochopení světa přirozeně, na rozumovém základě a bez náboženské víry.

Románem nazvaným podle hlavní hrdinky *Frantina* (Květy 1870) přiblížila se Světlá nejvíce duchu lidových pověstí. Hrdince se tím dostávalo zvláštního osvětlení: měla skutečné rysy jako žijící postava, ale zároveň braly na sebe její skutky a její vlastnosti neskutečný, mytický nádech, protože jim lidová tradice přidávala pohádkově neobyčejné rysy. Frantina je líčena jako podivuhodná postava. Sama bez náboženství dospěla k osobitému názoru na svět, vynikala mravním citěním, smyslem pro spravedlnost i pronikavým rozumem. Když pak byla zvolena rychtářkou, probouzela lid z pasivity a vedla jej proti feudálnímu panstvu, proti náboženské víře i proti loupežníkům drancujícím kraj. Hrdinskou postavou Frantiny, obětující osobní štěstí zájmu lidu, reagovala Světlá na dobu státoprávních bojů a táborů, naznačující souvislost zápasu za lidský pokrok.

Nejpatetičtějším ještědským románem byl *Nemodlenec* (Světazor 1873), vycházející z romantické rodové pověsti. Dramatickými osudy postav vyjádřila v něm K. Světlá nejsilněji myšlenku o neblahé úloze katolické církve, pomáhající udržet kultem svatých lid v nevědomosti a bídě, zaslepující jeho myšlení pověrami a strachem, jakož i odsudek nelidského útisku lidu v 18. století. Hledání smyslu života naznačovala osudem Daleny, jež prodělává krutý zápas mezi pomstychtivostí a láskou, a myšlenkovým vývojem titulního hrdiny, „nemodlence“, syna luhovského zemana. Jeho tápavým vývojem symbolizovala zároveň bolestnou cestu lidu k přirozenému názoru na svět, postupující od náboženské víry přes absolutní skepsi k nalezení nové jistoty v deistickém a racionálním výkladu světa. V tomto posledním ještědském románu chtěla Světlá zodpovědět řadu vážných sociálních, náboženských a filosofických problémů, takže jej zatížila přemírou úvah. Složitými a tajuplnými příběhy postav dala sice vyprávění silné napětí a účín, ale celý rozbíhavě komponovaný román působí následkem toho jakoby neskutečně.

Pětice ještědských románů, reagujících na vážné časové problémy a ústrojně spojujících charakteristiku postav s dramatickým dějem, znamená ideové i umělecké vyvrcholení autorčina vývoje. Světlá v nich dospěla až k vyslovení myšlenky, že největším lidským posláním je obět ve jménu vyššího ideálu a ve prospěch celku.

Vzpomínky a doznívání literární tvorby

Období velkého tvůrčího rozmachu K. Světlé vrcholilo v sedmdesátých letech. Když se pak u ní znovu začínaly hlásit příznaky oční a nervové choroby, odsuzovalo ji to k svízelnému způsobu psaní, neboť musela své práce diktovat. Čím dál tím více ztrácela kontakt s veřejným a literárním děním a styk s lidmi stal se obtížnějším. To bylo posledním impulsem k tvůrčí krizi, jež však mimoto měla i hlubší a objektivní kořeny. Po Hálkově smrti (1874)

ztratila Světlá kontakt s májovci, ovlivňujícími dosud příznivě její společenské a politické myšlení. Těsněji se přimykala ke kruhu časopisu *Osvěta*, který ji vyzdvihoval jako vzor národně ideálního směru, a kolísala mezi mladočeským liberalismem a mezi staročeskými názory.

Přes svou chorobu však psala s velkým sebezapřením a trpělivostí dále. A protože jí chyběly zdroje živé literární inspirace, přitahovaly ji stále silněji vzpomínky. Jako by chtěla uzavřít hlavní etapu své tvorby, začala psát o svém dětství a mládí. V *Upomínkách* (*Osvěta* 1874), jež jsou jistě jedním z nejhodnověrnějších a nejdojímavějších vyprávění osudů pražské patricijské rodiny před rokem 1848, podala věrný doklad vlastního názorového a citového probouzení. Volným pokračováním těchto memoárů, podávaných ovšem v „jasné a usmívavé“ náladě, byla knížka *Ž literárního soukromí* (*Žen. listy* 1880). Autorka se v ní rozepisuje o literárních počátcích, vykládá podrobně své názory na umění a na jeho společenské poslání. Tato knížka je významná také pro důvěrnější poznání literárních začátků školy májové.

I když se Světlá ocitala stranou veřejného dění, přece chtěla zůstat věrna svému předsevzetí podílet se aktivně na utváření národního života a varovat před nebezpečnými sklony. Psala dál o Ještědu i o staré Praze, v její nové próze z osmdesátých let se však stále více ozývaly disharmonické tóny. Přibývalo v ní konverzace a rozumování na úkor obsažného zobrazení, a tím se dostával děj do vzduchoprázdna. Také v autorčině stylu se stupňovalo nadnesené podání, přibývalo konvenčních metafor a silněji se uplatňovala sentimentalita.

Světlá volala po tendenční literatuře, ale této tendenčnosti nyní rozuměla tak, že má spisovatel upevňovat vlastenecké cítění buržoazie, řešit sociální otázky smírem a filantropií a bojovat proti národní vlašnosti a proti pesimismu mladé generace; dostávala se tím stále výrazněji do rozporu s požadavky vývoje. Ztrácela schopnost odlišovat pokrokové tendence, jež odkrývaly vážné rozpory v životě, od projevů, jež byly důsledkem dalšího rozkladu buržoazní společnosti, a útočila proti všemu, co nesouhlasilo s jejím apriorním programem. Ve sporech o umělecký realismus chtěla chránit českou literaturu před vlivem E. ZOLY a L. N. TOLSTĚHO, spatřujíc v jejich dílech rozkladné umělecké tendence, protože odhalovala společenské nesrovnalosti a stinné stránky lidské duše (*Dopisy Kateřiny Kroužilové*, Svatvečer 1888).

Světlá stále zdůrazňovala potřebu ideálu a pozitivní výchovné poslání umění; její pohled na svět však byl čím dál více omezován obecnými pojmy a neodpovídal historické situaci. V jejích názorech se dostávaly na povrch liberální a nacionální iluze a zejména představa svorného národa bez vnitřních rozporů jí bránila, aby se orientovala v nových sociálních protikladech. Přestože se v jejím díle správně odrazily mnohé rozpory a problémy soudobé vesnice a přestože se autorka sama svým srdcem a soucitnou náklonností stavěla na stranu prostých lidí, chybělo jí skutečné porozumění pro sociální

skutečnosti. Všechny sporné otázky chtěla řešit vyrovnáním v souladu s ideály lásky, porozumění a smířlivosti. Kdykoliv se zmiňovala o sociálních problémech, vyplývalo z jejích slov, že k jejich řešení stačí usilovat o individuální mravní pokrok, že je zapotřebí sjednotit celý národ, bohaté i chudé, pod společným národním praporem a že by bylo nejužitečnější přizpůsobení na obou stranách. Zatímco ve vývoji české společnosti stále vzrůstal význam vnitřních rozporů, jež byly skutečnou hnací silou vývoje a dávaly reálný obsah národnímu zápasu, u Světlé postupoval vývoj opačným směrem. Nedovedla už vidět tak konkrétně jako dříve. Hroužila se do vzpomínek, které byly provázeny steskem po minulosti a hořkostí nenaplněných nadějí, a ubývalo jí myšlenkové i umělecké aktivity.

Oslabení styku se životem se v jejích nových dílech zřetelně odrazilo. Světlá napsala několik próz s náměty z roku 1848 a příkladem ideálního předbřeznového vlastenectví, připomínáním dávného zápalu a nadšení chtěla působit proti národní lhostejnosti. Dokázala však zachytit pouze romantiku revoluce, její sentimentální momenty a její liberální charakter (např. povídka *Pán a sluha*, Dörflovo Vánoční album 1883). Hluše vyznívaly také její romány a povídky ze současnosti. Pokoušela se v nich rozebírat problémy sociální, národnostní a umělecké, a spojovala proto apriorní záměry a spletité příběhy postav s úvahami a rozvěklými rozhovory vedenými v pokojích buržoazní a aristokratické společnosti. Otázce národního pesimismu a kosmopolitismu inteligence věnovala tak povídku *Plevno* (Světlozor 1880). Sociální a dělnické otázky řešila v románu *Miláček lidu svého* (Světlozor 1882). Vzestup dělnického hnutí však k ní doléhal zkresleně: Světlá za ním viděla zkázu vzdělanosti a kultury a chtěla předejít „hrůzám revoluce“ osvětou, ústupky a zmírňováním krajností.

Vývoj kapitalismu a české buržoazie v osmdesátých letech tedy minul Světlou, aniž mu porozuměla. Její nová tvorba ztrácela společenský dosah a čím dál více ocitala se mimo čerstvý proud literatury. Když se pak v devadesátých letech ještě stupňovala spisovatelčina deprese, přestávala vůbec psát a žila v Praze uzavřeně až do své smrti 7. září 1899.

Karolina Světlá vytvořila neobyčejně rozsáhlé a mnohostranné dílo, třebaže ne prosté vnitřních rozporů nebo uměleckých omylů. Její cílevědomá snaha zasahovat do naléhavých společenských otázek, odvaha otevřeně upozorňovat na ohniska nedostatků v národním životě a její osobitý talent daly mu trvalou hodnotu. Zejména ještědskou prózou, jež poutala novostí a zajímavostí látky i postav a v níž se jí nejlépe podařilo zvládnout psychologicky prokreslenou románovou nebo povídkovou kompozici a naplnit ji dramatickým spádem, získala Světlá největší zásluhy. Přispěla i k prohloubení národního citění v Podještědí a k vytvoření pevných kořenů krajové kulturní tradice. Stala se tvůrkyní českého románu.

Dosud nejspolehlivějším vydáním díla jsou Vybrané spisy Karoliny Světlé (SNKLHU, 1954—1960, 8 sv.), redigované a komentované Jos. Špičákem. Nejúplnější edici představuje textově málo spolehlivé vydání Sebraných spisů u Otty (1899—1904, 30 sv.), uspořádané Anežkou Čermákovou-Slukovou. V nakladatelství Kobrově (1874—1894, 6 sv.) a Edv. Grégra (1874—1880, 5 sv.) vycházely Spisy K. Světlé souběžně, neobsáhly však celé dílo. V NK vyšel Vesnický román (1949) a Kresby z Ještědí (1961).

Dokumenty k životu a dílu K. Světlé shrnují zejména dva poslední svazky Vybraných spisů, dále edice Jos. Špičáka, Můj Ještěd (Kraj. nakl. Liberec, 1958), studie J. Miškovského (Předkové K. S., Zl. Praha 1916), vzpomínky El. Krásnohorské (Výbor z díla, II, 1956) a Anežky Čermákové-Slukové (Vzpomínky na K. Světlou, 1909; K. Světlá ve stycích s Janem Nerudou, 1912).

První knižní monografii o K. Světlé napsala Teréza Nováková (Matice lidu 1890, připojen seznam díla a přehled článků o K. Světlé); o sociologický, psychologický a estetický rozbor díla K. S. usiloval L. Čech v monografii K. Světlá (Brno, 1891) a v populárně zaměřené knížce (Telč, 1907). Na tyto práce navázala monografie A. Lauermannové-Votočkové (1937). Nově se pokusil osobnost a dílo K. S. zhodnotit L. Páleníček v knize K. Světlá, bojovnice revoltující (1949).

Z kritických a časopisecky uveřejněných prací syntetických o K. S. jsou důležité články Nerudovy, studie V. Hála (Květy 1868), Šaldův článek, oceňující myšlenkovou revoltu K. Světlé (Karolina Světlá a Jan Neruda, Časové i nadčasové, 1936), studie V. Liškové Umělecká osobnost Karoliny Světlé (doslov k vydání v DP 1940) a úvaha M. Pujmanové (K. Světlá a dnešní čtenářka, Vyznání a úvahy, 1959). Marxistické hledisko při charakteristice tvorby K. Světlé uplatnil Zd. Nejedlý (Var 1949); o novou analýzu osobnosti Karoliny Světlé se pokusil M. Pohorský (úvod k Vybraným spisům).

Ze studií, zabývajících se dílčími otázkami tvorby K. S., se studie F. Kleinschnitzové soustřeďuje na náboženské postavy z lidu v díle K. Světlé (LF 1919), stati A. Nováka rozebírají Skaláka a Černého Petříčka (Podobizny žen, 1918; Románek Koňského trhu, Léta třicátá, 1932). V. Lišková píše o kompozici a povaze díla K. Světlé (Posmrtný odlitek z díla V. Liškové, 1940); V. Mazlová o jazyku K. Světlé (NŘ 1947) a o Kříži u potoka (1946), D. Jeřábek o Vesnickém románu a o jeho pramenech (LF 1949). Doslovy J. Špičáka k svazkům Vybraných spisů komentují jednotlivá díla. V. Rzounek napsal doslov k Černému Petříčku (1955), M. Pohorský k vydání v NK (1961) o ještědských povídkách.